

DAVOR NIKOLIĆ
Filozofski fakultet, Zagreb

STRUKTURA I FUNKCIJA KLETVI U USMENOJ I PISANOJ EPICI

Analizom epskih pjesama u zborniku V. Bogišića objašnjava se uprava kletvi kao jednog od poetičkih načela usmene epike. Kriteriji analize bili su odnos adresanta i adresata kletve (na osnovi vjerske i rodne pripadnosti) te subjekta i objekta u samoj kletvi. Rezultati analize pokazuju apsolutnu prevagu kršćanskih adresanata nad muslimanskim, ali i znatno češću pojavu muških nego ženskih adresanata, što se objašnjava imanentnim zakonitostima epskoga žanra. Dobiveni su rezultati uspoređeni s epskim pjesmama u djelu *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* A. K. Miošića te je određen stupanj usmenoepških interferencija u tome pisanome djelu hrvatske pretpreporodne književnosti.

Ključne riječi: epika, kletve, performativi, poetika, retorički oblici

1. Kletva: Struktura, klasifikacija i funkcija

Pri definiranju kletvi kao kraćih govornih oblika koji iskazuju želju za nanošenjem zla nekomu ili nečemu, većina će autora istaknuti njihovu arhaičnost (Popović 2007:345), odnosno nalaziti u njima tragove mitološkog vjerovanja (Solar 2007:187). Nema sumnje da su kletve (koje je čestotom uporabe danas potisnula psovka) specifični oblici jezičnih performativa, tj. iskaza koji samim izricanjem obavljaju radnje (Biti 2000:38).

Britanski filozof John L. Austin (1911.–1960.) osmislio je i razradio teoriju performativa kao iskaza koji u zbilji izvode radnju na koju se referiraju. Iako ih definira kao savršeno jednostavne iskaze “s običnim glagolima u prvom licu jednine indikativnog prezenta aktivnog” (Austin 1987:30), mogu se pronaći primjeri i za performative oblikovane imperativom i optativom. Stoga se može govoriti i o različitim tipovima performativa u skladu s načinom njihova izricanja i obavljanja izrečene radnje. Izricanje formula vjenčanja, krštenja, otvaranja svečanosti i sl. bili bi tako *indikativni performativi*; naredbe koje se ostvaruju (npr. streljačkom vodu: *Pali!*) primjeri su *imperativnih performativa*, a upravo su kletve tipičan primjer *optativnih performativa*.

Optativ, glagolski način na koji se obično “zaboravlja”, u hrvatskom se jeziku tipično ostvaruje glagolskim pridjevom radnim (*Veseli i zdravi bili!*, *Hrvatski govorili!*), a uporaba mu se u suvremenom jeziku ograničava na nekoliko formulnih izraza uklopljenih u svečane prigodne govore. Ipak, baš kletve pokazuju kako je funkcija optativa u prošlosti bila kudikamo šira, pa i da se željni način nije morao ostvariti samo izoliranim glagolskim pridjevom radnim. U epskim pjesmama iz Bogišićeva zbornika nalazimo i tzv. krnji ili eliptični optativ, odnosno ispuštanje glagolske kopule (*Zlo ti vino, pobratime!* (B,14,40)¹), zatim optativ uz konstrukciju *da bi* (*Da bi, slugo, bolov'o na puno devet godina* (B,35,73)), a rjeđe i infinitiv (*Tako tebi, Hasan paša, hudom smrti ne poginut'* (B,14,77)) ili *da + prezent* (*da ih Bog ubije!* (B,65,164)). Zanimljivo je da se nijedanput kletve ne uvodi konektorom *dabogda*, bez kojega danas ne možemo zamisliti izricanje kletve.

Struktura kletve u skladu je s vjerovanjem u magijsku moć riječi koja će ostvariti namjeru. Namjera je u načelu nanošenje zla drugomu, ali nemali broj kletvi (baš kao danas psovki) pokazuje tu namjeru samo na planu izraza, bez stvarne želje za nanošenjem zla. Već u zapisima Bogišićeve zbirke možemo primijetiti proces rudimentacije kletvi, odnosno svođenja na formulni izraz ili poštapalicu. Međutim i tada kletva zadržava svu svoju afektivnu snagu i pokazuje se kao iskonska ljudska potreba za ispuštanjem negativne energije. Kao što ćemo i uporabu psovke objasniti trenutačnim visokim stupnjem afektivnosti (na domak kriku kao krajnjem izrazu afekta) koja malom količinom jezičnog materijala priziva mnogo neizrečenog i pomišljenog (pa i podsvjesnog), tako se i kletve često javljaju upravo u toj funkciji. Dijakronijski gledano, ovdje bi se moglo govoriti i o prijelaznom stadiju između kletve i psovke, no to bi bila tema nekog drugog rada.

Hrvatski autori koji su se bavili problematikom kletvi iz perspektive usmene književnosti smještaju kletvu u retoričke oblike, zajedno sa zdravicama, basmama, brojalicama, brzalicama i dr. Razlog tomu autori nalaze u retoričkoj komponenti uvjeravanja unošenjem elemenata nevjerojatnih i egzotičnih vjerovanja s prizvukom tajanstvenosti i mističnosti (Čubelić 1970:XIX), dok primjere kletvi registriraju još na Bašćanskoj ploči te srednjovjekovnim stećcima (Kekez 1998:174).²

¹ Radi ekonomičnosti primjeri se navode po sljedećem ključu: B,14,40 ili K,33,120, gdje je B oznaka za Bogišićevu zbirku, a K za navedeno izdanje Kačićeva *Razgovora ugodnog*; prvi broj jest redni broj pjesme u pojedinom izdanju, a drugi se broj (ili brojevi) odnosi na stih iz kojega je primjer preuzet.

² U navedenom radu J. Kekez kletve smješta u šestu skupinu *paremioloških* oblika, ali u knjizi iz edicije Stoljeća hrvatske književnosti *Poslovice, zagonetke i govornički oblici* iz 1996. (dakle dvije godine prije!) svrstava kletve među retoričke oblike s napomenom kako se “prema inerciji tradicije i prema minijaturnosti teksta smatralo da im je mjesto među poslovicama” (Kekez 1996:288). Razlog toj čudnoj diskrepanciji nalazimo u Predgovoru 5. izdanju *Uvoda u književnost*, u kojem urednik A. Stamać naglašava da, premda su autori priloga “doživjeli određene pretvorbe glede svojih znanstvenih uvjerenja”, sami prilozima tek su neznatno *leksički* izmijenjeni u odnosu na 4. izdanje iz 1986. godine.

Što se tiče funkcije kletvi, u općoj jezičnoj uporabi primarna joj je funkcija *proklinjanja* zlotvora zbog zla koje je nanoseno ili se još uvijek nanosi subjektu. Kletva tada ne mora biti izolirana pa često ulazi u ritmički niz proklinjanja (npr. *Sve ti pocrnilo, oči ti pobilile, sime ti se zatrlo*). Kletva teži biti brza, nepovratna i apsolutna. Ta apsolutnost naših kletvi vidljiva je u navedenom primjeru jer se ne izražava samo želja da zlotvoru *sve* pocrni nego kletva djeluje i progresivno: zlotvor ne smije imati potomaka.

Ipak, kada kletva iz općeg jezika ulazi u književno djelo, ona može poprimiti i druge funkcije. Iako kratka i jezgrovita, može biti esencijalni dio zapleta. Na primjer, u drugom činu tragedije *Kralj Edip* glavni junak proklinje ubojicu bivšeg kralja Laja, ali u neznanju proklinje samog sebe (“Počinitelja djela toga proklinjem, / Izvršio to krišom sam il’ s više njih, / Nek jadan jadan život skonča nesretnik! / I još u mojoj kući i kod ognjišta / Kod moga ako s mojim znanjem nađe se, / Tad bilo meni ko što one prokleh sad!”).³ Kletve mogu postati čak i dio velikog zapleta povijesti jedne nacije (Zvonimirova kletva ili srednjovjekovno vjerovanje da su Romi prokleti jer su ukrali čavle s Isusova križa). Navedeni primjeri pokazuju široku mogućnost funkcioniranja kletvi u književnim tekstovima, ali i u onima na rubu pa i izvan književnosti. Također je moguće odrediti tipične funkcije kletvi u određenim književnim žanrovima. Ovaj će rad pokušati objasniti funkciju kletvi u epskim pjesmama usmenog (ili pretpostavljenog) usmenog karaktera s polazištem da je upravo uporaba kletvi jedno od poetičkih načela usmene epike. Rezultati istraživanja na korpusu epskih pjesama iz zbornika V. Bogišića *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa* uspoređeni su s epskim pjesmama u djelu *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* A. K. Miošića. Poveznicu dvaju korpusa pronalazimo u činjenici da su sve pjesme Bogišićeve zbirke bile zapisane do nastanka Kačićeva djela, a s obzirom na to da je uvriježeno govoriti kako su Kačićeve pjesme pretežito utemeljene na epskoj usmenoj tradiciji, zanimljivo je vidjeti je li “starac Milovan” bio osvijestio i taj poetički aspekt hrvatske usmene epike.

2. Analiza kletvi u epskim pjesmama iz Bogišićeva zbornika

Bogišićeva zbirka broji 130 pjesama, raznovrsnog podrijetla, ali i žanrovske pripadnosti. Prema priređivačevoj procjeni u knjizi ima 76 bugarščica, a ostatak su deseteračke epske i lirske pjesme, uz poneku pisanog postanka. Glavnina tekstova (nešto manje od 80 pjesama) potječe iz tzv. Dubrovačkog rukopisa u Samostanu male braće u Dubrovniku (*Popjevke slovinske skupljene g. 1758. u Dubrovniku*),⁴

³ Prijevod Kolomana Raca, izdanje Sysprint, Zagreb 1996.

⁴ Zapisivači pjesama Dubrovačkog rukopisa bili su Đuro Matijašević (14 pjesama) i Jozo Betondić (18 pjesama), a za ostale pjesme nema podataka o zapisivaču. Vjeruje se kako je Matijašević (koji

a ostali su izvori bili dva peraška rukopisa (9 bugarščica u rukopisu iz kuće Balo-
lovića i 8 deseteračkih pjesama iz kuće Mazarovića) te dva zagrebačka rukopisa
(br. 638:24 bugarščice, br. 641:2 bugarščice).⁵ Četiri su pjesme uvrštene iz drugih
izvora (dvije Hektorovićeve bugarščice, *Majka Margarita* iz Barakovićeve *Vile*
Slovinke, te *Popevka o Svilojeviću* pronađena u rukopisnoj ostavštini Petra Zrin-
skog.

U korpus analiziranih tekstova uključeno je 109 epskih pjesama usmenog
podrijetla. Osim neepskih i pisanih, izostavljene su i spomenute četiri pjesme jer
im je vrijeme zapisa stotinu ili više godina prije vremena zapisa ostalih pjesama.
Takva selekcija tekstova težila je maksimalno homogenom korpusu koji će biti
usporediv s Kačićevim tekstovima.⁶

Od 109 pjesama koje su uključene u korpus kletve nalazimo u 63 pjesme, dakle
nešto više od polovice. Ukupno je zabilježeno 120 kletvi pa se može reći da svaka
od pjesama s kletvom u prosjeku ima po dvije kletve. Ovim brojkama treba još
dodati onu od 6386 stihova pjesama s kletvom, dakle prosječno nešto više od 100
stihova po pjesmi, što ih čini nešto kraćima od prosjeka hrvatskih junačkih epskih
pjesama (Dukić 2004:10).

Prikupljene su kletve razvrstane u dvije osnovne skupine prema kriteriju glasa
izricatelja kletve, odnosno prema tome izriče li kletvu pripovjedač ili lik u pjesmi.
Samo 7 kletvi izriče pripovjedač, a čak 113 likovi, što je jasan dokaz kako je kletva
u pravilu vezana uz porast afektivnosti i kao takva primjerenija za upravni govor
likova, koji je i sam jedna od poetičkih zakonitosti naše usmene epike (Maretić
1909:58). To možemo povezati i s činjenicom da je unutartekstovno vrednovanje
u epici u pravilu vezano uz kategoriju lika (Dukić 1998:10).

Sve su pripovjedačeve kletve upućene ili Turcima (apsolutnim zlotvorima
u našoj starijoj epici) ili izdajnicima junaka u pjesmi (situacijskim zlotvorima).
Često su kletve jedini iskaz pripovjedačeva stava prema likovima i događajima
u pripovijesti, čime se on legitimira prema svojem naslovljeniku pripovijedanja
kao pripadnik istog, u svim primjerima kršćanskog tabora. Takvo legitimiranje
posredno otkriva i pripovjedačev status.

Podjela kletvi prema glasu izricatelja omogućuje daljnju podjelu i analizu prema:
1. odnosu adresanta i adresata kletve te 2. odnosu subjekta i objekta u kletvi. Onaj
tko izriče kletvu (adresant) gotovo nikad nije subjekt u kletvi jer adresant u pravilu
traži pomoć od nadnaravnih sila da nanese zlo njegovu protivniku (adresatu), npr.
“Što mi Đurđa svâk bije, ubio ga Bog veliki!” (B,26,67). Adresata kletve pak ne
treba povezivati s objektom u kletvi jer iako adresant želi zlo adresatu, sam adresat

je umro 1728.) skupio ili preuzeo starije zapise s kraja XVII. ili početka XVIII. stoljeća (Bošković-
Stulli, M. 2004:11).

⁵ Zapisi peraških i zagrebačkih rukopisa potječu vjerojatno s početka XVIII. stoljeća.

⁶ Prvo izdanje *Razgovora ugodnog* objavljeno je u Mlecima 1756., a drugo, prošireno, 1759.

nije nužno izravni objekt te kletve. Kletva se može nanositi njegovu pomoćniku ili bliskoj osobi (npr. “Da bi tebi stara majka očima ne vidjela” (B,21,25)), dijelu adresatova tijela (npr. “zamuklo ti grlo tanko” (B,1,212)) ili njegovu posjedu (npr. “Ako spendzu ti brojiš, spendze se ti ne nabrojio!” (B,28,7)).

Kao što je navedeno, 113 adresanata kletvi jesu likovi u pjesmama, no oni nužno ne kunu druge likove. Postoji 15 primjera gdje lik proklinje samoga sebe, što možemo nazvati *autoadresacijom* (npr. “Da bih moju ne vidio ljubju” (B,111,14)). Također, u 29 primjera adresat je kletve neodređen i baš se na tim primjerima može vidjeti kako je pogrešno poistovječivati objekt kletve s njezinim adresatom. Npr. u kletvi “Bog ubio paštrovsku djevojku” (B,62,85) objekt je kletve djevojka koja je oklevetala peraštanskog junaka, ali ona nije adresat kletve jer joj kletva nije izravno upućena. Takvi primjeri neodređenih ili neizravnih adresata mogu poprimiti oblike zaklinjanja kao u primjeru:

Prije konjic zelenjko srednje noge ulomio,
sivi soko tišnjicar u planinu poletio,
nego bi te Stjepana ja djeverka otrovala (B,44,24-26).

Ovdje valja i dodati kako svi primjeri pripovjedačevih kletvi imaju neodređenog adresata, tj. Turci i izdajnici proklinju se neizravno, kao objekti kletve, npr.:

Prijevaru učiniše Kotorani Peraštanom,
dobrijem junakom,
i nevjeru učiniše, da bi ih nevjera ubila! (B,73,64-66)

Dok su svi adresanti analiziranih kletvi antropomorfizirani (tu uključujemo i pripovjedača i jedan primjer gdje nebesa proklinju Turke), takvih je adresata 90 (uz 29 neodređenih adresata u jednome je primjeru adresat kletve i gavran), a oduzmemo li i 15 primjera autoadresacije, ostaje nam 75 kletvi s različitim antropomorfiziranim “komunikacijskim partnerima”. Ipak i taj je broj primjera dovoljan da se uoči diferencijacija adresanata i adresata prema vjerskoj i spolnoj pripadnosti, što je signal određenih poetičkih dominantni. Osnovna je pretpostavka daljnje analize da se snažnije kletve upućuju pripadnicima druge vjere, a da ženski adresanti kunu češće nego muški, u skladu s načelom rasta afektivnosti pri izricanju kletve, a i na osnovi nekih općih predodžbi, pa i stereotipa.

2.1. Vjerska pripadnost adresanata i adresata

Uzmemo li u obzir ovaj suženi broj primjera (75 kletvi), onda imamo 6 tipova odnosa između adresanata i adresata:

A. kršćani – kršćani (62), B. kršćani – muslimani (7), C. muslimani – kršćani (2), D. muslimani – muslimani (2) (ovdje je uvršten primjer s nebesima koja se u konkretnoj pjesmi legitimiraju kao turski saveznici), E. kršćanin – vila (1), F. musliman – vila (1).

Odmah je uočljiv nesrazmjer broja kršćanskih i muslimanskih adresanata jer su u čak 70 primjera adresanti kršćani. Ako za trenutak pogledamo sve analizirane kletve (120 primjera), vidimo kako odnos ostaje nepromijenjen (111 kršćanskih, a samo 9 muslimanskih adresanata). Iako je usmena epika uglavnom “suzdržana” u postupcima unutar tekstovnog vrednovanja (Dukić 1998:189), to je neizravna potvrda jasno izraženog aksiološkog stava naše usmene epike. Onima drugima (Turcima, odnosno muslimanima) ne daje se pravo subjekta, čak ih se izricanjem kletve ograničava u pokazivanju afektivnosti. Iz ovoga bi se mogao izvući zaključak da našoj usmenoj epici kletva nije nešto negativno, štoviše davanjem izrazite prevage kršćanskim adresantima kletva postaje oblikom umjetničkog sredstva koje plastičnije prikazuje likove iskazivanjem njihova trenutačnog afektivnog stanja.

Prije provedenog istraživanja kletvi u odabranom korpusu tekstova jedna je od pretpostavki bila da će se upravo uporabom kletvi jasno iskazati dihotomija kršćani – Turci, odnosno da će primjeri takva adresiranja kletve biti najčešći. Analizirani primjeri pokazuju posve suprotno: čak 62 puta kršćani kunu druge kršćane, a samo 8 puta nekog drugog (muslimane i vilu). Treba ipak napomenuti kako su kršćanski adresanti u ovom suženom korpusu umanjeni za 11 primjera autoadresacije, 29 primjera neodređenih adresata i jedan primjer proklinjanja životinje. Naime, među neodređenim adresacijama nalazimo više od polovice primjera gdje su objekti ili Turci ili izdajnici, gdje je najčešća formulna kletva vjera/nevjera ubila, npr.:

namjera ih namjerila na jato vrljih Turak,
na svakoga Ugričića deset Turak dopadahu,
vjera ih ubila! (B,36,75-77)

Iako to donekle “popravlja” sliku o kršćanima koji bi u pravilu trebali proklinjati Turke, ipak ostaje činjenica kako polovicu svih primjera čine kletve koje kršćani upućuju drugim kršćanima. Pogledamo li odnos tih kršćanskih adresanata prema istovjernim adresatima, vidimo da postoje tri osnovna razloga za izricanje kletve: 1. adresatova nevjera ili izdaja (npr. “Što učini, ljubovce, vidio ti Bog veliki? / Za što danas otrova Vuka tvoga gospodara?” (B,16,26-27)); 2. preventivno proklinjanje (npr. “Ostavi me, moj dundo, ne ubio te Bog veliki!” (B,20,74)) i 3. kletva “nultog” značaja (npr. “Ava’, veli, divojko, ubio te Bog veliki!” (B,28,21)). Dok prvi tip kletvi donekle možemo izjednačiti s onima koje su upućene muslimanskim adresatima s obzirom na to da su ti adresati često upravo kršćanski odmetnici i turski pomagači, druga dva tipa ne iskazuju negativan odnos prema adresatu. U preventivnog je proklinjanja to jasno vidljivo zbog kletve u niječnome obliku (npr. “A tako te, moj brate, ne ubio Bog veliki” (B,41,41)), što tim kletvama daje svojevstan apotropijski značaj. Treći i najmanje zastupljen tip kletvi jesu one koje izriču kletvu samo izrazom a ne i namjerom (npr. “Što je, veli, moj sinu, sudio te Bog veliki!” (B,67,102)). Adresanti tu nemaju nikakvu negativnu namjeru prema

adresatima svojih kletvi, što je iz konteksta pojedine pjesme posve vidljivo, te tako izrečena kletva postaje primjerom čiste govorne afektivnosti. Upravo je taj tip kletvi najbližiji suvremenoj uporabi psovki jer se one u većini primjera mogu okarakterizirati kao govorni signali, odnosno spontani afektivni izrazi u kojima je govorno ostvarenje glavni nositelj sadržaja. Te kletve, baš kao i psovke, govore prije svega o emotivnom stajalištu govornika, a ne prenose konvencionalni sadržaj jezičnih znakova koji se koriste (Vuletić 2007:16).

2.2. Rodni odnosi

Ostavimo li sa strane kletve koje izriče pripovjedač (7 primjera) i jedan primjer gdje su izricatelj nebesa na strani Turaka, sve ostale adresante, njih 112, možemo rodno kvalificirati. Tako imamo 79 muških naspram 33 ženska adresata, odnosno gledano u postotku 70%:30%. To potpuno odbacuje pretpostavku da u epskoj poeziji žene kunu češće nego muškarci, dapače. I tu bi se moglo govoriti o djelomičnom ograničavanju glasa (gdje oni *drugi* sada postaju žene) ili o nemogućnosti ostvarenja ženskih likova kao subjekata u epskome svijetu. Ne treba donositi prestroge sociološke ili antropološke zaključke o imanentnoj rodnoj represiji jer bi tada trebalo uključiti i neke druge parametre, što nadilazi okvire ovoga rada. Zadovoljavajuće bi objašnjenje ležalo u tematskom svijetu epske, konkretnije junačke epske poezije. Junački siže, borbe vitezova, opsjeđanja gradova i nadljudski pothvati primarno su rezervirani za muške aktere. Ta nas mimetička narav epske poezije ne treba čuditi, kao što ne treba zaboraviti ni primjere žena ratnica i u usmenoj (npr. ratoborne božice u *Ilijadi* ili amazonke u izgubljenom *Etiopidi*) i u pisanoj epici (Tassove i Gundulićeve ratnice). Moglo bi se reći kako veća uključenost žena kao aktivnih ratnica u epski svijet raste proporcionalno stupnju fikcionalizacije i autorske individualizacije, pa nije čudno da takve primjere nećemo naći u našim epskim pjesmama. Donekle bi ulogu samostalnih i jakih žena mogle preuzeti vile, ali one se prerijetko pojavljuju u analiziranim primjerima te je nemoguće povući utemeljene zaključke.

Iako ženske adresante nalazimo u nešto manje od trećine primjera, ipak ih je dovoljno da bi se mogla uspostaviti određena tipologija, uzevši u obzir odnos adresantice prema njezinu adresatu. Prije svega treba naglasiti kako u samo dva primjera žena kune drugu ženu s kojom je u protivničkom odnosu. Činjenicu da žene u gotovo svim primjerima proklinju druge muškarce može se uzeti kao još jedan dokaz tezi o rodnoj podčinjenosti. Drugim riječima, žena i kada dobije priliku da kune, opet kune muškarca! Naravno, ne smije se zaboraviti žanrovski okvir u kojem su kletve analizirane jer istraživanje naših balada (Delić 2001) pokazuje veću zastupljenost ženskih aktera i time pretpostavku za drukčiji rodni omjer unutar baladnih tekstova.

Ako žene gotovo uvijek kunu druge muškarce, u kakvu su odnosu s njima? U jednom je primjeru riječ o obiteljskim vezama (majka, sestra, žena) i tu je kletva u pravilu preventivna ili nulta (npr. “moje d’jete, brod te ne ubio!” (B,105,38)). Mnogo su češće adresantice u protivničkom odnosu sa svojim adresatom jer ih je on ili oteo ili učinio zlo njihovim bližnjim, ili ih jednostavno klevetao, kao u primjeru:

a prije te, moj kralju, crna zemlja obljubila,
neg’ li bih te banica i u oči pogledala,
moj svijetli kralju! (B,34,18-20)

Želimo li napraviti kvalitativnu razliku između muških i ženskih kletvi, onda se treba služiti kriterijem originalnosti (manja ili veća uporaba formulnih kletvi) i figurativnosti (neobičnije stilske figure koje su dio kletve ili je povezuju s najbližim kontekstom). I prema jednom i drugom kriteriju pokazuje se da su ženske kletve, premda slabije zastupljene, kvalitativno podjednako uspješne, ako ne i uspješnije od muških. Kada se uspoređuje uporaba svih formulnih kletvi (Bog ubio, crna zemlja obljubila, ne ubio Bog, sudio Bog, vidio Bog i sl.), vidi se kako ih muški adresanti dvostruko češće upotrebljavaju. Neke od ovih kletvi adresantice nisu nijedanput izrekle. Ovomu bi se moglo prigovoriti jer su muški adresanti i dvostruko češći od ženskih. Uistinu, omjer je formulnih i neformulnih kletvi u obiju skupina podjednak, no s blagom nadmoći formulnih u muških adresanata.

Uzme li se figurativnost kletve kao razlikovni kriterij, onda se ženske kletve pokazuju figurativnijima. Figuru pronalazimo u svakoj trećoj ženskoj kletvi, a u muškaraca u svakoj četvrtoj. Premalen broj figurativnih kletvi (12 ženskih, 21 muška) ne dopušta nekakvo generaliziranje, ali je vidljiva tendencija upotrebe etimoloških figura u ženskim kletvama, poput paregmenona (npr. “Ako ljubi ti ljubiš, ljubi si ne naljubio!” (B,28,6)) ili poliptotona (npr. “Ostav’ me se, junače, ostavio te Bog veliki” (B,45,62)). Naravno da ovo pravilo nije strogo jer primjera etimoloških figura nalazimo i u muškim kletvama, nerijetko poprilično originalnima, kao u primjeru: “Što me kobiš, iskobila glavu!” (B,86,133). Općenito, figurama su bogatiji oni tipovi muških kletvi koje podsjećaju na zaklinjanja i tada često koriste antitezu, kao u primjeru:

Ako je, brate, omraza među nama postavjena
iz mramora studena živa voda udarila,
a i javor suho drvo l’jepo ozelenilo! (B,42,24-26).

U skladu je s tim podatak kako svih 15 primjera autoadresacija u analiziranom korpusu pripada muškim adresantima te da su svi u funkciji zaklinjanja ili svojevrsnog prisezanja, kao u sljedećem primjeru:

Ako ti sam, moj brate, ljubovicu vjenčanu ljubio,
srdašce mi ustinulo k’o no mramor studeni (B,41,27-28).

Ako žene u pravilu kunu druge muškarce, obrnuto ne vrijedi. Muške su kletve tek svaki četvrti put (20 primjera) upućene ženama, a svaki drugi put (41 primjer) drugim muškarcima.⁷ Muškarci kunu druge muškarce i preventivno (npr. “neg’ tako te, pobratime, ne ubio Bog veliki” (B,63,77)), ali najčešće zbog nanošenja zla, kao u jednoj od najsnažnijih kletvi, koju izriče budimski kralj svom nevjernom slugi Nikoli Tomanoviću:

Da bi, slugo, bolov’o na puno devet godina,
niti mog’o umr’jeti, ni se od gr’jeha ispovijet’,
što god, slugo, pravedno ne poviješ svekoliko,
kako jesi pogubio kralja tvoga gospodara! (B,35,73-76).

Muškarci kunu žene koje su s njima u krvnom srodstvu ili u ljubavnom odnosu. Od krvnih srodnica najčešće se preventivno kune sestra (npr. “Neg tako te ne ubio, sele moja, Bog veliki” (B,21,34)), dok su iznimno potresne slike prisege u kojoj se kune majka (npr. “Prije tebe mrtvu naš’o u onom našem domu” (B,71,61)) koje uvijek služe kao prolepse – kletve se na svršetku ipak obistine, junak nalazi mrtvu majku.

Na kraju razmatranja o rodnim odnosima treba još dodati kako se i unutar malenog broja muslimanskih adresanata ponavlja sličan omjer (6 muških naspram 2 ženska adresanta ili 75%:25%). Bitno je istaknuti da u samo jednom primjeru muslimanski adresant (točnije adresantica) proklinje muslimanskog adresata (“Ustan’ gori, zao san zaspao” (B,99,30)). ta kletva pripada nultom tipu te je u funkciji opomene pred naletom kršćanskog protivnika. Sve to govori o iznimnoj ekskluzivnosti naše epike, gdje muslimanski akteri mogu samo reagirati prema kršćanskim junacima, dok za njihove sukobe s pripadnicima iste vjere nema mjesta u tom epskom svijetu.

2.3. Subjekti/objekti u kletvama

Subjekt kletve jest onaj koji bi ju po adresantovu izricanju morao izvršiti, što pokazuje kako se kletva shvaća kao sredstvo prevladavanja adresantove fizičke nemoći. On sam ne može nanijeti zlo svomu protivniku, tj. adresatu, ali vjerujući u magijsku moć izrečene riječi, traži nadnaravnu pomoć da se izrečeno i ostvari. Svijest adresanta da se kletva može ostvariti samo uz takvu pomoć vidljiva je u izricanju subjekata u kletvama.

U nešto manje od polovice analiziranih kletvi subjekt je bezlično iskazan, tek se zaziva ostvarenje kletve bez preciziranja izvršitelja (npr. “Na tomu već ne bilo ni kumstva ni pobratimstva” (B,61,96)), ali upravo ta bezličnost najbolje ilustrira

⁷ Od 79 kletvi koje su izrekli muški adresanti, 18 primjera otpada na kletve s neodređenim adresatom, objekti su najčešće Turci ili izdajnici, pa je tako 61 primjer kletvi koje muškarci upućuju izravno drugim muškarcima ili ženama.

duboku vjeru u moć izrečene kletve. Iako se njezin izvršitelj ne precizira, baš ta besubjektivnost i izvjesna atemporalnost pridonose snažnom efektu. Moglo bi se spekulirati i o duboko ukorijenjenom predkršćanskom vjerovanju, ali se isto tako ta prividna besubjektivnost može okarakterizirati kao oblik poštovanja prema božanstvu jer mu se ne želi izreći ime. U skladu je s tim i relativno često skrivanje same riječi Bog i traženje bliskog, a blažeg izraza, poput bora ili broda (npr. “Probudi se, Denalija, iz neba te brod ubio!” (B,40,70)). Ipak, najčešći *izrečeni* subjekt upravo je Bog i to 34 puta, odnosno u malo više od četvrtine primjera. Još se samo jedan subjekt pojavljuje statistički značajno (8 primjera), a to je par vjera/nevjera u formulnim kletvama tipa “vjera ih ubila”, koje većinom izriče pripovjedač, što znači da su objekti tih kletvi Turci, odnosno izdajnici.

Preostali dvokratni ili jednokratni subjekti najčešće su prirodne pojave kao što su voda ili munja, a samo su u jednom primjeru Turci, tj. adresant želi da Turci nanesu zlo njegovu protivniku. Sve to potvrđuje da je smisao kletve nanošenje zla drugomu verbalnim iskazom i to izravnim ili neizravnim dozivanjem nadnaravnih sila.

Na kraju nešto o objektima kletvi s obzirom na to da znamo kako oni nisu nužno izjednačeni s adresatom kletve. Analiza to zorno pokazuje jer su izjednačeni samo u polovici primjera (58 puta proklinje se izravno adresat kletve), dok su ostali primjeri objekata najčešće protivnikovi najbliži (krvni srodnici i ljubovca).

Primjeri gdje je adresat izjednačen s objektom kletve (zapravo prototipna kletva) sastoje se zapravo od dviju skupina objekata: *junaka* i *zlotvora*. Naime, u analizi je provedeno jedinstveno situacijsko ili kontesktualno načelo prema kojemu se status junaka ili zlotvora određuje prema adresantu kletve. Kad je objekt *junak*, onda je riječ o zaklinjanju, preventivnom ili afektivnom proklinjanju, dok je u primjeru kad je objekt zlotvor, uvijek riječ o prototipnoj kletvi sa željom za nanošenje zla.

Vidjeli smo tragične primjere kletvi u kojima lik u prisezi prokune vlastitu majku, što se onda i ostvari, ali ne treba zaboraviti stvarne primjere želje za nanošenje zla tuđoj majci, kao u proklinjanju izdajnikove majke:

a prokleta majka bila koja je Vuka porodila,
on je meni sramotu prid gospodom učinio! (B,1,245-246)

3. Poetička funkcija kletve u usmenoj epici

Prije usporedbe s korpusom pisane epike potrebno je sažeto iznijeti rezultate provedene analize radi formuliranja uočenih poetičkih zakonitosti naše usmene epike.

Adresant kletve, odnosno njezin izricatelj i pošiljatelj, u pravilu je lik. To odgovara već odavna uočenim poetičkim zakonitostima naše usmene epike, tj.

dominaciji upravnog govora likova, ali i činjenici da je unutartekstovno vrednovanje u pravilu prepušteno likovima. Pripovjedač se kao adresant javlja rijetko, a kada to čini, onda proklinje Turke ili izdajice, ali kao neizravne adresate. Tim se postupkom on posredno ipak legitimira kao pripadnik kršćanskog tabora. Kada su likovi adresanti, oni u određenim primjerima proklinju sami/e sebe (tzv. autoadresacija), nešto češće imaju neizravne adresate (objektu kletve ona nije izravno upućena), ali najčešće proklinju druge likove. Prema vjerskom kriteriju dominantni su kleветnici kršćani, što se objašnjava suzbijanjem inoglasja u junačkoj epici. Čak su i muslimanski adresati u izrazitoj manjini prema kršćanskima. Razlozi odašiljanja kletve su trojaki: 1. adresat je zlotvor ili izdajnik, 2. adresata se proklinje preventivno, odnosno apotropejski te 3. kletva ima nulti karakter, odnosno postaje signal govornikova emotivnog stajališta. Iz rodne je perspektive uočljiva dominacija muških adresanata nad ženskim kao odraz žanrovskih zakonitosti i ograničene mogućnosti aktivnog sudjelovanja ženskih aktera u epskom dijegetičkom univerzumu. Adresantice gotovo nikad ne kunu druge žene, a i muškarci dvostruko više kunu muškarce nego žene. Formulnost je bitno, ali ne i presudno obilježje epskih kletvi. Tipične su formulne kletve: *ubio Bog (veliki), sudio Bog, vjera/nevjera ubila*, kao znak adresantove vjere u pomoć nadnaravnih sila radi ostvarivanja kletve. Najčešće poetske figure jesu etimološke (paregmenon, poliptoton) i antiteza. Poetička dominantna kletve u epici jest i besubjektivnost, odnosno glagolska bezličnost. Najčešći pak izrečeni subjekt jest Bog, a nakon njega par vjera/nevjera.

Gledano u cjelini, epske su kletve u pravilu izraz nemoći adresanta da kazni svoga zlotvora pa stoga mora tražiti nadnaravnu pomoć kako bi se izrečeno i ostvarilo. Tako kletve postaju svojevrsni optativni performativi, ali koji ipak najčešće ostaju u području želja. Za zaplet epskih pjesama kletve imaju sporednu, a najčešće nikakvu važnost. Rijetki su promjeri kletvi koje se izreknu na početku pjesme te se tako proleptično najavljuje njihovo ispunjenje na svršetku.

4. Analiza kletvi u *Razgovoru ugodnom naroda slovinskoga*

Kačićeva *Pismarica* se sastoji, uz prozne dijelove, od 138 epskih pjesama.⁸ Glavnina pjesama smješta se u žanr junačke epike, dok je određeni broj pjesama prigodničarskog karaktera. Dominantna osobina Kačićevih pjesama jest kronikalnost (pozivanje na historiografske izvore) i didaktičnost (Botica 2003:32-33), koju povezujemo s duhom pučkoga prosvjetiteljstva koji su širili onodobni franjevci, ponajprije provincije Bosne Srebrene, od koje se dalmatinska franjevačka provincija odvojila 1735. godine.

⁸ Prema izdanju Školske knjige iz 2006. god. pjesama je 136 jer su dvije kraće pjesme (132. i 133. u starijem izdanju) tematski pridružene pjesmi 131.

U Kačićevu je djelu odnos pjesama s kletvama i bez njih pomaknut u korist onih bez kletvi. Naime, tek nešto više od trećine pjesama, točnije njih pedeset, sadrži kletve. U tim pisanim epskim pjesama pronađene su 102 kletve, što je srazmjerno prosjeku od dviju kletvi po pjesmi u usmenom korpusu. Ipak, kada se prisjetimo da su u Bogišićevu zborniku “klevetničke” pjesme prelazile polovicu ukupnog broja te da su bile i prosječno kraće od Kačićevih, čija je prosječna duljina 162 stiha,⁹ onda je jasno da su kletve i apsolutno i relativno češće u korpusu usmenih epskih pjesama. To je prvi signal Kačićeva zanemarivanja kletve kao jednog od poetičkih načela junačke epike.

Sljedeća se razlika uočava u količini kletvi koje izriče pripovjedač. Dok su u usmenim epskim pjesmama takvi primjeri iznimno rijetki, u Kačića je takav svaki treći primjer (34 kletve izriče pripovjedač). To jačanje uloge pripovjedača koji neposredno iskazuje stav prema zbivanjima u epskom svijetu pokazuje odmicanje unutartekstnog vrednovanja od kategorije lika, što je u neskladu sa zakonitostima usmene epike.

Pripovjedač Kačićevih pjesama proklinje većinom neizravno (23 primjera), a objekti tih kletvi su ili sami zlotvori (“Duša njemu raja ne vidila!” (K,30,247)) ili općeniti, potencijalni zlotvori, što je u skladu s težnjom apsolutnosti naših kletvi (“Ovako se svakomu zgodilo, / Koji nejma vire ni ljubavi!” (K,40,151-152)). Jedini izravni objekt koji se značajno pojavljuje (8 primjera) jest nevjera, u pravilu prokleta formulom: “Neviro, nigdi te ne bilo!” U korpusu epskih pjesama nalazimo donekle sličnu formulu pripovjedačevih kletvi (“i nevjeru učiniše, da bi ih nevjera ubila!” (B,73,66)), ali tu je nevjera subjekt kletve. Ta sintaktička permutacija nije nevažna: Kačićev se autorski pripovjedač bez zadržke legitimira ne samo kao pripadnik kršćanskoga tabora nego i kao didaktični prosvjetitelj. U skladu je s tim i prevlast apsolutizirajućih kletvi, izrečenih bezlično, ali istodobno i gnomski (“Koga nije, da kruha ne jide!” (K,90,324)). Najčešće takve kletve imaju i dodatnu ulogu poentirajućih svršetaka pjesama.

Svemu ovomu valja pridodati i izrazitu formulnost pripovjedačevih kletvi. U više od dvije trećine primjera on upotrebljava sljedeće četiri formule: *Bog ubio* (4 primjera), *ognjem izgorio* (5 primjera), *vesela majka* (7 primjera) i *ne bilo nevjere* (7 primjera). Temeljna odlika Kačićeva stila jest određena hipertrofija formula (Botica 2003:107) pa dobiveni rezultati nisu neočekivani.

Ovdje treba nešto reći i o neobičnoj kletvi formule *vesela majka*, npr.: “Sam uteče, vesela mu majka!” (K,9,128). Istu formulu Kačić mnogo češće upotrebljava kao oblik blagoslova, odnosno pohvale junaka u svojim pjesmama. U sedam primjera gdje se vezuje uz zlotvora ima pomalo ironičan prizvuk te se može shvatiti kao pripovjedačevo žaljenje što je zlotvor izmaknuo zasluženju pravdi.

⁹ Pjesme s kletvom u *Razgovoru ugodnom* broje ukupno 8139 stihova.

Općenito uzevši, Kačićeva je epika kudikamo zahvalnije područje za proučavanje blagoslovnih izričaja jer njih pronalazimo u gotovo svakoj pjesmi. Kačićev pripovjedač ponajprije pohvaljuje junake, a tek u drugome redu proklinje zlotvore, a i kada to čini, pazi da to poprima sveobuhvatan, apsolutizirajući karakter. U Kačićevoj bi se poetici tako moglo govoriti o svojevrsnoj neutralizaciji kletve dominacijom blagoslova. Sve su to potvrde didaktično-moralizatorskog stava prisutnog u cjelokupnom *Razgovoru ugodnom*: starac Milovan odvrća svoj puk od onoga što smatra lošim (kletve) prije svega vlastitim primjerom.

Preostale dvije trećine kletvi koje u *Pismarici* izriču likovi uglavnom ne odstupaju od uočenih pravilnosti usmene epike. Najveća se razlika uočava u omjeru kršćanskih i muslimanskih adresanata. Dok su u usmenim pjesmama muslimanski adresanti bili marginalizirani, u Kačića oni čine više od trećine “ljudskih adresanata” (19 muslimanskih naspram 32 kršćanska adresanta). Adresati njihovih kletvi, što izravno što neizravno, podjednako su i kršćani i drugi muslimani. S višim stupnjem autorskog pripovijedanja, a time i većom fikcionalizacijom pripovjednog zbivanja, epika prestaje biti ekskluzivna i dopušta glas onim drugima. Time se ne umanjuje aposlutno negativna uloga svih muslimanskih (turskih) aktera u *Razgovoru ugodnom*, ali se oni na određen način postavljaju kao realni i ravnopravni sudionici epskoga svijeta.

Bez obzira na povećan broj muslimanskih adresanata, jedna se činjenica nije promijenila u odnosu na usmeni korpus: kršćani i dalje pretežito proklinju druge kršćane (17 primjera). Razlika u odnosu na usmeni korpus jest što su to u pravilu preventivne ili nulte kletve (npr. “Milovane, ne bilo te doma” (K,84,64)), dok se s kršćanskim izdajnicima obračunava sam pripovjedač (npr. “Bog ubio nevirna likara / Koji mu je ranu otrovao!” (K,85,67-68)). Novina je u Kačića i aktivna uloga vila, koje u deset primjera “nultim” kletvama upozoravaju kršćane na dolazeću opasnost, s ključnom riječi *zlo*, npr.:

Zlo vam jutro, bosanska gospodo! (K,16,35)

Zlo ga lega' i zoricu zaspas' (K,80,57).

Zlo ti jutro ljubo Stipanova, / Vrlo ti si zoricu zaspala! (K,135,57-58)

Iz primjera je vidljivo da se kletve povezuju sa zorom, odnosno jutrom, čime se naglašava nenadana akcija Turaka i zakašnjela reakcija kršćanskih junaka.

Rodno gledano, muškarci su čak trostruko češći adresanti nego žene (46 muških, 15 ženskih adresanata), što nedvosmisleno pokazuje da su Kačićeve pjesme u okvirima epskoga žanra. Iznimno je znakovit broj od 26 muških kletvi upućenih drugim muškarcima, naspram 9 ženskih upućenih muškim adresatima. Ženski adresant proklinje ženskog adresata samo u jednom primjeru, a i tada aktivnu ulogu preuzima nadnaravno biće, odnosno vila (navedeni primjer iz 135. pjesme).

I akterske su kletve iznimno sklone formulama. Navest ćemo one koje se javljaju više od četiri puta: *Bog ubio* (9), *strijele iz neba* (4), *zao čas* (4), *zlo a gore* (6), *zlo leći* (6), *zlo siti* (5). Samo se tih šest formula pojavljuje se u polovici kletvi koje izriču likovi Kačićevih pjesama, što je dodatna potvrda formulnosti (pa i stereotipnosti) kao jednoga od osnovnih obilježja Kačićeve poetike.

Popratna pojava te hiperformulnosti jest i relativno siromaštvo poetskih figura u kletvama. Tek jedna kletva sadrži etimološku figuru paregmenon (“Muči vilo! mukom zamuknula” (K,6,10)) naspram obilja etimoloških figura u kletvama usmenog korpusa. Jedina prava poetska figura u Kačićevim kletvama, a koja i sama potpomaže njihovoj formulnosti, jest svojevrsna gradacija izrečena antitetično, npr.: “Zlo ti vino, a gore ti bilo!” (K,53,144).

Preostaje još pogledati odnose subjekata i objekata u kletvama prije donošenja konačnog suda o interferencijama usmenoepske poetike u *Razgovoru ugodnom*. Na prvome mjestu treba istaknuti apsolutnu dominaciju bezlično iskazanih kletvi jer čak u tri četvrtine primjera nije izrečen subjekt. Najčešće izrečeni subjekt i ovdje je *Bog*, ali gledano relativno čak upola rjeđe nego u usmenom korpusu (tek 15 primjera). Značajna je pojava još samo dvaju subjekata i to onih koji se pojavljuju u formulnim kletvama, a ti su subjekti *strijele* (4 primjera) i *oganj* (5 primjera).

Objekti su Kačićevih kletvi gotovo uvijek junaci ili zlotvori, tj. adresati se mnogo češće podudaraju s objektima kletvi nego što je to u usmenom korpusu. Zanimljivo je relativno često proklinjanje gradova, što zbog metonimijskog predstavljanja protivnikove moći što zbog mjesta pogibije pripadnika vlastitog tabora, npr.:

Svetigrade, već se ne bilio,
U tebi se junak ne rodio,
Iz neba te strile udarile,
Ljute strile Azret-Aliine! (K,30,134-137)

5. Zaključak

Epske pjesme *Razgovora ugodnog naroda slovinskoga* pokazuju mnogo veće udaljavanje nego približavanje poetici usmene epike, barem kada se kao kriterij uzme uporaba kletvi. Kačićev pripovjedač preuzima dominantnu ulogu, a i kletve se potiskuju češćom upotrebom blagoslovnih izričaja. Usmene epske pjesme posjeduju raznovrstan repertoar kletvi i u njihovu se oblikovanju služe različitim poetskim figurama, ponajprije onim etimološkim, dok su Kačićeve kletve sklone stereotipnoj formulnosti. Među akterskim kletvama odnosi su sličniji onima u usmenome korpusu, ali s pojačanom zastupljenosti muslimanskih adresanata i s još većim potiskivanjem ženskih kletvi. Interferencija usmenih elemenata nije

uočljiva čak ni u eventualnom preuzimanju kletvi jer se tipične Kačićeve kletve ne javljaju u usmenome korpusu. Iako je autorska pozicija Kačiću potencijalno nudila bogatu i raznovrsnu uporabu kletvi, npr. nijansiranjem aktera ili umetanjem kletve u zaplet pripovijesti, rijetke su pjesme s dojmivim i originalnim kletvama. Ipak, neka najuspjeliji primjer kletvi i prema kriteriju originalnosti, ali i prema teleološkoj funkciji u pjesmi (pa čak i u ciklusu pjesama koje se na nju nastavljaju) bude donesen na kraju ovoga rada. To je niz kletvi (više od desetine svih kletvi u *Razgovoru ugodnom*) koje kralj Radoslav upućuje svomu sinu Ciaslavu, koji mu je oteo krunu, a koja pokazuje da je moralizator Kačić ipak bio svjestan snage koju kletva može dati epskoj pjesmi:

Ciaslave! drago dite moje!
Puno sam te u Boga prosio,
I Bog mi te darovao biše,
A sad hoćeš da pogubiš bábu!
Sinje tebe proždralo more,
Kako no će proždriti i mene
Na kamenu usrid sinja mora.
Više tebe sunce pomrčalo,
Nad tobom se nebo otvorilo,
Iz neba te strile udarile,
Zemljica ti kosti izmećala!
Ne ostalo od tebe poroda,
Ne bila ti srića na oružju,
Ljuba ti se u crno zavila,
Brzo tebe požalio bábo!
Dalmacio, veće ne rodila
Rujnim vinom ni bilom šenicom,
Jer sin hoće da pogubi bábu,
Svoga bábu, kralja Radoslava (K,5,88-107).

NAVEDENA LITERATURA

- Austin, John L. 1987. "Performativni iskazi". U *Kontekst i značenje*. N. Mišević i M. Potrč, ur. Rijeka: Izdavački centar Rijeka, 29-39.
- Biti, Vladimir. 2000. *Pojmovnik suvremene književne i kulturne teorije*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Bogišić, V(altazar). 1878. *Narodne pjesme iz starijih, najviše primorskih zapisa*. Sabrao i na svijet izdao. Knjiga prva s raspravom o "bugaršticama" i s rječnikom (*Glasnik Srpskog učenog društva*, knj. 10). Biograd: Državna štamparija. [Pretisak: LIO, Gornji Milanovac 2003].
- Bošković-Stulli, Maja. 2004. "Bugarštica". *Narodna umjetnost* 41/2:9-51.

- Botica, Stipe. 2003. *Andrija Kačić Miošić*. Zagreb, Split: Školska knjiga, Filozofski fakultet, Zbornik “Kačić”.
- Čubelić, Tvrtko. 1970. *Usmena narodna retorika i teatrologija*. Zagreb: [s. n.].
- Delić, Simona. 2001. *Između klevete i kletve. Tema obitelji u hrvatskoj usmenoj baladi*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Dukić, Davor. 1998. *Figura protivnika u hrvatskoj povijesnoj epici*. Zagreb: Hrvatska sveučilišna naklada.
- Dukić, Davor. 2004. *Usmene epske pjesme I*. Zagreb: Matica hrvatska. [Stoljeća hrvatske književnosti].
- Kačić Miošić, Andrija. 1889. *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Zagreb: [s. n.].
- Kačić Miošić, Andrija. 2006. *Razgovor ugodni naroda slovinskoga*. Zagreb: Školska knjiga.
- Kekez, Josip. 1996. *Poslovice, zagonetke i govornički oblici*. Zagreb: Matica hrvatska. [Stoljeća hrvatske književnosti].
- Kekez, Josip. 1998. “Usmena književnost”. U *Uvod u književnost*. Z. Škreb i A. Stamać, ur. Zagreb: Globus, 133-192.
- Maretić, Tomo. 1909. *Naša narodna epika*. Zagreb: JAZU.
- Popović, Tanja. 2007. *Rečnik književnih termina*. Beograd: Logos Art.
- Solar, Milivoj. 2007. *Književni leksikon*. Zagreb: Matica hrvatska.
- Vuletić, Branko. 2007. *Lingvistika govora*. Zagreb: FF press.

THE STRUCTURE AND FUNCTION OF CURSES IN ORAL AND WRITTEN EPIC POETRY

SUMMARY

This paper analyses epic poetry on the examples found in V. Bogišić’s collection of early oral poetry, attempting to explain the usage of curses as one of the poetic principles in oral epics. The two criteria employed in this analysis were the relation of the addresser and the addressee – based on religious and gender affiliation – and the relations of subjects and objects in the curses.

The results show strong dominance of Christian addressers over Moslem ones and also more frequent occurrence of the male addresser in comparison to the female, which can be interpreted within the immanent regularities of the epic genre.

The results were compared to epic poems from *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* [Pleasant Conversation of Slavic Folk] by A.K. Miošić in order to determine the degree of oral-epic interference in this volume belonging to Croatian literature dating from before the Croatian National Revival.

Key words: epics, curses, performatives, poetics, rhetorical forms